

Goran Sunajko

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
goransunajko@yahoo.com

Problem iznimnog (izvanrednog) stanja

Sto godina Schmittove *Političke teologije*

Sažetak

Rad polazi od analize Schmittova ključnog djela *Politička teologija nakon 100 godina od njegova objavljivanja*. U njemu je njemački filozof prava formulirao koncept političke teologije koji označuje odnos iznimnog stanja i decizionizma kao oblika pravno-političkog mišljenja. Doprinos rada ogleda se u naglasku na važnosti dvojakoga razumijevanja pojma iznimnog stanja: u prvom redu kao pojma iznimke koji fundira filozofiju prava i pravnu teoriju, a u drugom kao pojma iznimnog (izvanrednog) stanja koji označuje ustavnu kategoriju upravljanja državom u situacijama opasnosti. Schmitt će inzistirati na tomu da pitanje iznimnoga stanja nije pitanje pukog stanja nužde ili izvanrednog stanja, već širi filozofijsko-pravni koncept temeljen na metafizičkom porijeklu odluke. Suveren tako nije onaj koji odlučuje »u«, već »o« iznimnom stanju, a to znači da ga on, sukladno decizionističkom modelu, tek uspostavlja. Kontroverzno Schmittovo djelo rijetko je koga ostavilo ravnodušnim pa su ga podržavali kako desni, tako i lijevi politički teoretičari i filozofi, a danas se mora iznova promisliti kao upozorenje na opasnost koncepta iznimnog (izvanrednog) stanja koje se sve više pojavljuje u političkom fokusu.

Ključne riječi

filozofija prava, decizionizam, volja, metafizika, politička teologija, iznimno stanje, izvanredno stanje

»Normalno ne dokazuje ništa, iznimka dokazuje sve.«
Carl Schmitt, *Politička teologija*, 1922.

1. Kontekst nastanka djela: potpora ljevice i desnice

Od Schmittova ključnog djela *Politička teologija* prošlo je 100 godina pa nam je – osobito zbog recentnog povezivanja njegova pojma iznimnog (izvanrednog)¹ stanja s raznim političkim situacijama – namjera analizirati njegovu osnovnu intenciju te naglasiti da u osnovi iznimnoga stanja leži pojam iznimke koji nadilazi ustavnopravnu problematiku vezanu uz osobita stanja državne opasnosti. Pojmove iznimke i iznimnoga stanja Schmitt je derivi-

1

Složenicu *Ausnahmezustand* smo odlučili prevoditi kao *iznimno*, a ne kao dosad uvriježeno *izvanredno stanje* jer želimo naglasiti filozofijsko-pravnu poziciju iznimke (njem. *Ausnahme*) u odnosu na pravilo (normu) koja fundira Schmittovu osnovnu intenciju i šira je od same primjene izvanredne mjere u ustavnopravnomu smislu. Time nastojimo zahvatiti i pojam iznimke i iznimnog (izvanrednog) stanja koje fundira Schmittovo kapitalno djelo. U hrvatskom se prijevodu *Političke*

teologije (Naklada Breza, Zagreb 2019.), na sugestiju autora ovoga članka nakladnik odlučio za tu varijantu. Pojmom se izvanrednog stanja uglavnom koristilo u ustavno-pravnoj problematici vezanoj uz uvođenje izvanrednog stanja u američkoj praksi kao *state of emergency*. U Schmitta je, međutim, riječ ponajprije o filozofsko-pravnom konceptu iznimke (njem. *Ausnahme*) kojim on sugerira da u odnosu na normu, koju je favorizirao pravni normativizam (Kelsen), pravo treba

rao iz koncepta političke teologije koji je mnogima označavao neprihvatljiv način razumijevanja suverenosti do te mjere, da svaki interpret Schmittova djela danas osjeća obavezu ograđivanja od njegovih postulata. Dakako da je uzrok tomu i političko zauzimanje stava o odbacivanju djela autora vezanih uz nacizam, no politizirana atmosfera u znanstvenim krugovima ipak ne bi smjela imati odlučujuću ulogu u pristupu istraživanjima pa ovdje ne iznosimo afirmaciju ili negaciju njegova djela, već – uz osudu njegova angažmana u nacizmu i podupiranja antisemitizma – nastojimo razumjeti njezin smisao i razloge koji su do njega doveli kao zalag za oprezniji odnos prema suvremenim političkim konceptima, prije svega, revitalizirajućem konceptu iznimnog (izvanrednog) stanja. Ako je tko, udaljujući nas od romantizirane predodžbe o politici kao djelovanju za opće dobro poučio političkom realizmu, onda je to, nakon Machiavellija i Hobbesa, u najvećoj mjeri bio Carl Schmitt. Carl Ballestrem će zapisati:

»Ako bi se htio raspon tumačenja Carla Schmitta od pedesetih godina do danas svesti na kratak nazivnik, moglo bi se reći: od duhovnoga preteče i glavnoga pravnika Trećega Reicha do klasika političke teorije, Hobbesa 20. stoljeća.«²

Što je, međutim, »politička teologija«? Može li ona kao sintagma uopće važiti kada je jasno da se, uvriježeno je shvaćanje, teologijsko i političko međusobno ne podnose jer ondje gdje vladaju teologijski argumenti, smatralo se, ne vrijede politički i obrnuto. Političko i nastaje odbacivanjem metafizičko-teoloških utega koje je moderna politička teorija proklamirala. No, je li tomu tako? Može li se doista po istome obrascu teologijsko trajno isključiti iz političkoga? Sintagma »politička teologija«, valja uvodno napomenuti, nema ničega transcendentnog – ona nije religijska kategorija, već izražava jedan sekularizirani nazor vidljiv u juridizaciji teoloških koncepata. No, ona u svojem temelju znači da svaki politički poredak, neovisno o obliku vladavine (monarhija, republika, demokracija) nužno završava u teologijskome momentu krajnje decizije (odluke). Ili, kako Schmitt zaključuje:

»... svi pregnantni pojmovi moderne države sekularizirani su teološki pojmovi. Ne samo po svom povijesnom razvoju, jer su iz teologije preneseni na nauk o državi, tako što je, primjerice, svemoćni Bog postao omnipotentnim zakonodavcem, nego i u svojoj sistematičkoj strukturi, čija je spoznaja nužna za sociološko razmatranje tih pojmova.«³

Tezi o neodvojivosti političkoga i teologijskoga momenta, što će kasnije naglašavati i mnogi filozofi (primjerice Claude Lefort), Schmitt će ostati vjeran i u svojoj drugoj *Političkoj teologiji*, napisanoj gotovo pedeset godina kasnije kada će, uslijed brojnih napada, ustvrditi da je svaka teologija koja bi htjela proglasiti kraj političkoga ujedno i politička:

»... kako jedna teologija, koja se odlučno ograđuje od politike, želi teološki dokrajčiti političku veličinu ili politički zahtjev? Ako su teologija i politika dva sadržajno odvojena područja – *toto caelo* različita – onda se političko pitanje može dokrajčiti samo politički. Teolog bi svoje dokrajčenje predmeta iz područja politike mogao na uvažen način izgovoriti samo tako da samog sebe etablira kao političku veličinu s političkim zahtjevima.«⁴

Smisao cjelokupna Schmittova razmatranja filozofije prava i politike pada upravo u ovu odlučnu sintagmu – *politička teologija*. Otuda se može bez prevelikog ustezanja i neutralističke korektnosti, kako naznačuje i Heinrich Meier,⁵ napomenuti da je riječ o njegovu najvažnijem djelu (prva *Politička teologija*) i to iz razloga što se u njemu prelamaju njegova četiri temeljna operativna pojma: (I) *političko* (njem. *das Politische*) s pripadnim odnosom prijatelj – neprijatelj, (II) *decizionizam* (njem. *Dezisionismus*), (III) *suve-*

renost (njem. *Souveränität*) i (IV) *iznimno (izvanredno) stanje* (njem. *Ausnahmestand*). Prva, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, objavljena je 1922. godine (dopunjeno izdanje objavljeno je 1934. godine, a prema Schmittovim riječima radi se o »nekoliko kraćenja«), a druga, *Politische Theologie II. Die Legende von der Erledigung jeder Politischen Theologie*, objavljena je gotovo pola stoljeća kasnije, 1970. godine i posljednja je knjiga koju je Schmitt za života napisao. Iako je među njima pola stoljeća jaza, pokazuje se da je potkraj života Schmitt samo potvrdio svoje stavove, odnosno da je i nakon burnih događaja koji stoje među dvjema knjigama ostao vjeran »istinitosti« svojega koncepta. Njegova biografija, koju je, unatoč uvriježenomu izbjegavanju biografizma u znanstvenim radovima, potrebno ipak samo kratko izložiti, najbolje svjedoči godinama koje su dijelile dvije *Političke teologije*, ali i razlozima zašto im je njemački filozof prava ostao do kraja vjeran.

Carl Schmitt rođen je 1888. godine u Plettenbergu, gradu u kojem je i umro 1985. godine. Odrastao je u katoličkom ambijentu (kao dječak smješten u katolički konvikt), koji će na njega, a još više na njegove pojmove, izgleda znatno utjecati. U duhovnoj situaciji toga doba svijet je bio na prekretnici izraženoj u osobitom senzibilitetu *fin de sièclea* u kojem su mnogi filozofi i umjetnici zrcalili svijet pesimizma, nihilizma, umora, tjeskobe i dosade, odnosno sveopćeg osjećaja dekadencije koji je vadio za nekim novim, odlučnijim smislom, a što je ubrzo završilo u besmislu I. svjetskog rata. Unatoč sklonosti filologiji, Schmitt se odlučuje za studij prava u Münchenu, Berlinu i Strasbourgu, gdje se habilitirao (doktorirao) 1916. godine s temom *Vrijednost države i značenje pojedinca*. Po Njemačku negativan ishod rata trajno će obilježiti njegova nastojanja. Naime, uspostava Weimarske Republike s nejasnim ovlastima predsjednika za nj je značila rješenje koje vodi daljnjoj destabilizaciji Njemačke i, još pogubnije, slabljenju njemačkoga duha pa se priklanja neformalnom krugu pristaša tzv. »konzervativne revolucije« (Spengler, Klages, Hofmannsthal, Mann i dr.) koji su, s jedne strane, kritizirali weimarski liberalni pluralizam, a s druge, nadolazeći nacizam. Stoga upravo u razdoblju Weimara, do dolaska nacista na vlast, piše svoja najutjecajnija djela

temeljiti na iznimci kao uvjetu ustavnom ili državnom određenju izvanrednog (iznimnog) stanja. Riječ iznimka (njem. *Ausnahme*) tako funkcionira u filozofsko-pravnoj sferi kao iznimka od pravila (pravnog poretka), ali i kao iznimno (izvanredno) stanje (njem. *Ausnahmestand*) što nastaje iznimnim slučajem (njem. *Ausnahmefall*), ali, pokazat će Schmitt, nije puko stanje nužde (njem. *Notfall*). Engleski se prijevod najčešće koristi samo riječju iznimka (engl. *exception*), koja pokriva oba značenja, dok u engleskome jeziku, uobičajeno, postoji razlika između iznimnoga, izuzetnoga (engl. *exceptional*) i izvanrednoga (engl. *extraordinary*) kojim se ni engleski prijevod ne koristi. Usp. Carl Schmitt, *Political Theology. Four Chapters on the Concept of Sovereignty*, The University of Chicago Press, Chicago 1985. U predgovoru navedenom engleskom prijevodu Tracy B. Strong naglašava da je ideja o izvanrednom stanju (engl. *state of emergency*) više od pravne pozicije.

² Carl Ballestrin, »Carl Schmitt i nacional-socijalizam – problem teorije ili karaktera«, prev. Tomislav Martinović, *Politička misao* 26 (1989) 1, str. 48–61, ovdje 48.

³ Carl Schmitt, *Politička teologija / Politička teologija II.*, prev. Boris Perić, Naklada Breza, Zagreb 2019., str. 41.

⁴ Ibid., str. 151.

⁵ Usp. Heinrich Meier, *Die Lehre Carl Schmitts. Vier Kapitel zur Unterscheidung Politischer Theologie und Politischer Philosophie*, J. B. Metzler, Stuttgart 2009.

koja će inspirirati najprije weimarsku ljevicu (marksističke filozofe i političare okupljene u komunističkim i socijalističkim strankama), a tek potom desnicu (konzervativne snage staroga režima, apologete tzv. »konzervativne revolucije« te na kraju i naciste). Riječ je o djelima: (I) *Politička romantika* (1919.), (II) *Diktatura* (1921.), (III) *Politička teologija* (1922.), (IV) *Duhovno-povijesno stanje suvremenog parlamentarizma* (1923.), (V) *Rimsko katoličanstvo i politički oblik* (1923.), (VI) *Pojam političkoga* (1927.), (VII) *Nauk o ustavu* (1928.), (VIII) *Čuvar ustava* (1931.), (IX) *Legalnost i legitimnost* (1932.) i (X) *Država, pokret, narod* (1933.).

Da su se na Schmittova djela pozivali pripadnici desnih i nacionalističkih snaga poznata je činjenica, no Schmittova su djela znatno ranije progresivnima držali pripadnici lijeve političke misli.⁶ Među njima su bili i pripadnici Frankfurtske škole, poput dvojice mislilaca židovskog porijekla Waltera Benjamina i Otta Kirchheimera koji su s njim razvili i korespondenciju. Gershom Scholem i Theodor Adorno su zbog Benjaminove posvećenosti Schmittu iz zbirke njegove korespondencije objavljene 1966. godine izuzeli pisma koja je s njim razmjenjivao, među ostalim i pismo iz 1930. godine u kojim mu napominje da je *Diktatura* potvrda njegova načina istraživanja u filozofiji umjetnosti:

»Cijenjeni profesore Schmitt,

Od nakladnika uskoro očekujem moju knjigu *Podrijetlo njemačke žalobne igre*. S ovim recima ne želim samo najaviti njezin izlazak, već i izraziti zadovoljstvo što ću Vam je, prema savjetu gosp. Alberta Salomona, biti u mogućnosti poslati. Brzo ćete prepoznati koliko Vam moja knjiga duguje za svoje predstavljanje doktrine suverenosti u 17. stoljeću. Možda bih mogao i dodati da sam iz Vaših kasnijih radova, osobito iz *Diktature*, izveo potvrdu vlastitih načina istraživanja u filozofiji umjetnosti iz Vaših iz filozofije države. Ako čitanje moje knjige razumljivo pobudi ovaj osjećaj, tada će svrha njezina slanja biti postignuta.

S izrazima osobita štovanja, Vaš vrlo ponizni
Walter Benjamin«⁷

Premda se od njih kasnije ograđivao i Jürgen Habermas, tvrdio je kako neke svoje koncepte duguje njemačkom filozofu prava, a nije zgoroga spomenuti da se sintagmom *politička teologija* prvi koristio ruski anarhist Mihail Bakunjin 1871. godine u spisu *Mazzinijeva politička teologija i Internacionala*, koji je inspirirao i Schmitta. Njemački je filozof Wolfgang Wieland 1950. godine skovao termin *lijevi šmitijanizam* koji je postao predmet akademske kontroverze, prije svega, zbog Benjaminove i Habermasove povezanosti sa Schmittom.⁸ Potkraj 20. stoljeća njegova su djela reafirmirali i predstavnici suvremene ljevice, primjerice Giorgio Agamben, Gopal Balakrishnan, Andreas Kalyvas, Chantal Mouffe i dr., a Derrida je smatrao da je Schmitt posljednji politički metafizičar.⁹

Valja dodati da u kontekst suverenosti Schmitt smješta i emancipaciju proletarijata, a zaključke iznosi u, već spomenutom djelu *Diktatura. Od početaka moderne ideje suvereniteta do proletrske klasne borbe* iz 1921. godine. U Schmittu je ljevica, dakle, vidjela progresivnog apologeta sloma konzervativnih snaga, što nije teško razumjeti jer u *Političkoj teologiji* razmatra važnost iznimnog stanja koje se uspostavlja nasuprot pravnom poretku, u *Duhovno-povijesnom stanju suvremenog parlamentarizma* smatra da je parlament, umjesto predstavničkog tijela narodne volje, postao institucija partikularnih kapitalističkih interesa, dočim u *Pojmu političkoga* dešifrira svaki politički odnos kao dijalektiku prijatelj – neprijatelj te ustvrđuje da epoha države kao oblika vlasti ide svome kraju i, konačno, u *Država, pokret, narod*, djelu koje

prihvaćaju i nacisti, prodorom narodnih pokreta u političko vidi smjenu države kao političkoga oblika.

Teško je, međutim, ulaziti u ocjene i predviđanja u kojoj je mjeri Schmitt svojim djelima samo nagovijestio nacizam i osobito Führerov položaj, a u kojoj je u njemu vidio ozbiljnije svojih stavova jer su njegova prva djela napisana znatno prije formuliranja nacizma kao ideologije, pokreta i organizacije. Schmittovi su koncepti tako desnicu inspirirali ne samo zbog formulacije o egzistentnome narodu, antisemitizmu i doktrini odlučnosti nego i zbog naglasaka na jednosti (njem. *Einheit*) nasuprot heterogenome liberalnom pluralizmu. Pa ipak, čini se kao da je nacizam svojevrsni prirodni nastavak mnogih Schmittovih pozicija – jer političko djelovanje NSDAP-a kao pokreta, a ne stranke, totalitarnog prevladavanja države i ustava (njihova stavljanja *ad acta* u odnosu na totalitarni pokret) te osobito položaj Führera¹⁰ koji se, zajedno sa stranačkim organizacijama, izuzima iz sustava režima i vlada decizionistički i arbitrarno te, umjesto putem opće pravne norme, vlada sukladno »situacijskome pravu« – samo učvršćuje ovakav zaključak.¹¹ S druge strane, Schmittova su djela ipak objektivnijeg karaktera – on svojim formulacijama, kako neprestano navodi, želi dati općenit karakter. Tako će Hannah Arendt, na koju je Schmitt snažno utjecao, podsjetiti da je on bio među onim znanstvenicima s važnim karijerama i prije nacizma te da je Schmitt, čije su oštroumne teorije o kraju demokracije i zakonite vladavine, zapravo odmijenjen »pravim« nacističkim teoretičarima prava i države.¹² Carl Ballestrem poduprijet će Arendtin zaključak i argumentirati da se Schmitt do 1933. godine zauzimao za očuvanje Weimarske Republike i zabranu radikalnih stranaka, Komunističke i Nacionalsocijalističke, da do 1933. godine nije bio sklon nacionalsocijali-

6

Usp. tematski broj posvećen Schmittu, *Politička misao* 26 (1989) 1.

7

Navedeno prema: Samuel Weber, »Taking Exception to Decision: Walter Benjamin and Carl Schmitt«, *Diacritics* 22 (1992) 3–4, str. 5–18, ovdje str. 5, doi: <https://doi.org/10.2307/465262>.

8

Više: Ellen Kennedy, Angela Adams, »Carl Schmitt und die 'Frankfurter Schule'. Deutsche Liberalismuskritik im 20. Jahrhundert«, *Geschichte und Gesellschaft* 12 (1986) 3, str. 380–419.

9

Više: Žak Derida [Jacques Derrida], *Politike prijateljstva*, prev. Ivan Milenković, Beogradski krug, Beograd 2001.

10

Ne treba, dakako, ispustiti iz vida činjenicu da u spisu *Čuvar ustava* iz 1931. godine Schmitt određuje poziciju izabranog predsjednika ključnom za očuvanje pravnog poretka, a 1934. godine u spisu *Voda štiti pravo* pokazuje beskrupuloznost u opravdanju masovnih političkih ubojstava neprijatelja režima.

11

Da je tomu tako zorno svjedoči činjenica da weimarski ustav za vrijeme nacističke vlasti nije bio ukinut, a Hitler je vladao arbitrarnim decizionizmom.

12

Usp. Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma*, prev. Mirjana Paić-Jurinić, Disput, Zagreb 2015., str. 332. O tome je li njegova pozicija totalitarna ili nije vodile su se brojne polemike. Zašto Schmittova pozicija ne može biti totalitarna usp. George D. Schwab, *The Challenge of the Exception. An Introduction to the Political Ideas of Carl Schmitt Between 1921 and 1936*, Greenwood, Westport 1989. Da ona jest totalitarna usp. Bernard Bruneteau, *Totalitarizmi*, prev. Jagoda Milinković, Politička kultura, Zagreb 2002., str. 83. Schmittovo prihvaćanje rasnih zakona, dakako, nedvojbeno upućuje na pristajanje uz totalitarnu paradigmu, no gledano s aspekta teorije političkog sustava Schmitt u *Pojmu političkoga*, a nasuprot totalitarizmu, društvena područja ostavlja autonomnima jer političko izrasta iz bilo kojeg dijela društva, što je suprotno totalitarnoj paradigmi sveprožimajuće strukture ideologije čitavim društvenim poljem i njegovim segmentima. Kultura, ekonomija, religija i drugi segmenti ostaju autonomni, a povezuje ih mogućnost da iz njih izraste po-

stima te da nije bio glavni pravnik Trećeg Reicha,¹³ što će istaknuti i Joseph W. Bendersky naglašavajući da je svojim pisanjem i ustavnim savjetima vladi od 1930. do 1933. godine »nastojao spriječiti da nacisti preuzmu vlast, podupirući, kao posljednje sredstvo, prijedlog kancelara Schleichtera o zabrani nacističke partije«.¹⁴

Međutim, u weimarskom je republikanskom političkom sustavu njemački filozof prava ubrzo vidio nehomogenost i nemogućnost političkog odlučivanja koje je pogodovalo ozbiljenju kapitalističkog interesa, naraslog sa slabljenjem njemačkog suvereniteta. U *Duhovno-povijesnom stanju suvremenog parlamentarizma* Schmitt pokazuje da je parlament postao institucija koja, umjesto da kao jedinstveno tijelo s vlastitim voljom vrši zakonodavnu vlast, onemogućuje bilo kakvo odlučivanje.¹⁵ Stoga je Schmittov otpor parlamentarizmu značio ujedno i otpor liberalizmu, ali i demokraciji koja je nesposobna odlučivati. O liberalnim će misliocima tako pisati kao o »raspravljачkoj« klasi (*clasa discutadora*, kako ju je nazvao Donoso Cortés kojim se Schmitt iscrpno služi), specifičnom izdanku buržoaske klase kojoj treba suprotstaviti »odlučivačku« klasu. Upravo će kriza weimarskoga stranačkog pluralizma onemogućiti političko odlučivanje te stvoriti uvjete formulaciji decizionizma postavljenoga u *Političkoj teologiji*.

Karijeru sveučilišnog profesora započeo je 1921. godine. Predavao je pravo na sveučilištima u Greifswaldu, Bonnu, Kölnu te od 1933. do 1945. godine na Sveučilištu u Berlinu. Priklonio se nacizmu tek po dolasku NSDAP-a na vlast 1933. godine, nakon čega je ubrzo preuzeo niz funkcija (Pruski državni savjetnik, urednik *Njemačkih pravničkih novina*, voditelj odjela sveučilišnih nastavnika prava Nationalsocijalističkog udruženja pravnika), te svojim nastupima podupirao režim. Jednako tako podupirao je rasne zakone i – poput Wagnerove borbe protiv »židovskog duha« u njemačkoj glazbi¹⁶ – predvodio borbu protiv »židovskog duha« u njemačkomu pravu. Tim povodom piše tekst *Njemačka pravna znanost protiv židovskog duha* u kojem napominje kako je antisemitizam ključ nacionalsocijalizma.¹⁷

Najprominentniji pravni teoretičar židovskog podrijetla bio je, dakako, tvorac najutjecajnije, čiste teorije prava Hans Kelsen, čijim će normativističkim pravnim pozicijama Schmitt suprotstaviti decizionističke. No, ubrzo je, unatoč agilnom djelovanju, u službenom glasilu *Das Schwarze Korps* 1936. godine, SS Schmitta »prokazao« kao »neautentičnog nacionalsocijalista« i »hegelijanskog teoretičara države«, što je moglo značiti i njegovo eklatantno zadržavanje Hegelova stava o razdvajanju građanskog društva i države koje je onemogućavalo nacistima ključno totalitarno stapanje dvaju odvojenih područja (javnoga i privatnoga). Očito nije bio dovoljan ni Schmittov zapis po dolasku Hitlera na vlast 1933. godine, da je »toga dana umro Hegel i s njim birokratska država 19. stoljeća«.¹⁸ Valja zato napomenuti da je Schmitt, ako je suditi po argumentima Hanne Arendt – čije su političke analize po običaju bile oštromnije od onih većine joj kolega – bio karijerni nacist, ali ne i apologet totalitarizma, a to svjedoči o važnosti razlikovanja političke doktrine od oblika vladavine, što je najvidljivije u Arendtinim analizama da je Italija bila fašistička, ali ne i totalitarna, poput Njemačke i SSSR-a.¹⁹ Schmitt je izgubio sve dotadašnje funkcije, ali mu je omogućen rad na sveučilištu i objavljivanje koje je, unatoč ekskomunikaciji, vjerno usmjerio podržavanju režima. Pored činjenice da je bio u braku najprije s Hrvaticom Pavlom (Pawlom) Dorotić, a potom i Srpkinjom Duškom Todorović, za jugoslavenski ga kontekst veže i činjenica da je na Sveučilištu u Berlinu 1938. godine bio u povjerenstvu

za obranu doktorske disertacije »Nastanak države Srba, Hrvata i Slovenaca« budućeg ustaškog ministra u Vladi NDH-a, Mladena Lorkovića. Nakon rata boravio je u pritvoru, a na ispitivanju u sklopu Nürnberškog procesa nije optužen. Izgubio je katedru na berlinskom sveučilištu te se vratio u rodni Plettenberg, posvetivši se publicističkoj djelatnosti i objavivši niz djela, među ostalima i *Političku teologiju II*. Od Hitlerova se režima i antisemitizma nikad nije izravno ogradio, osim ako se u obzir ne uzme svojevrsna ograda u *Političkoj teologiji II.*, u kojoj napominje da su sasvim pogrešno (misleći na teologa Erika Petersona i njegovo djelo *Monoteizam kao politički problem* iz 1935. godine), njegov koncept povezivali s kultom vođe, jednopartijskim sustavom i totalitarizmom.

Zadržavajući znanstveno-neutralan sud potreban za apstrahiranje od najmračnije epizode u ljudskoj povijesti, u kojoj je i Schmitt odigrao svoju negativnu ulogu, ponudit ćemo uvide u mišljenja toga doba koja otvaraju vidike s kojih ćemo opreznije promatrati odnos politike i prava.

2. Metafizičke pretpostavke *Političke teologije*: kontingentna volja

»Teologijsko« *Političke teologije* u svijet političkoga dolazi iz onto-teologijskih postulata.²⁰ Nije, dakako, riječ o bilo kojoj metafizici, nego upravo o kršćanskoj metafizičkoj tradiciji. Premda je Schmitt izričito odbijao povezivanje svoje pozicije s uvriježenom i popularnom postavkom o tomu da je

litičko kao konačno svrstavanje na prijatelja i neprijatelja. Tada neprijatelj nije ni kulturni, ni religijski, a ni ekonomski, nego politički. Michael Hollerich pokazuje da je Schmitt popularizirao koncept totalne države, ali pod tim nije mislio ono što se kasnije nazivalo »totalitarnom državom«. Usp. Michael Hollerich, »Carl Schmitt«, u: Peter Scott, William T. Cavanaugh (ur.), *The Blackwell Companion to Political Theology*, Blackwell Publishing, Oxford 2004., str. 107–122, ovdje str. 116. Država, dakako, ne može biti totalitarna, kako pojašnjava Arendt, jer tada – s obzirom na to da država postoji samo kao razlikovanje građanskog društva i političke države (Hegel), a totalitarizam nastaje onda kada se ta nužna granica ukine – prestaje biti državom. O ovome sam pisao u: Goran Sunajko, »Ontologija 'objektivnog neprijatelja' kao nebića. Hannah Arendt i Carl Schmitt«, *Filozofska istraživanja* 36 (2016) 4, str. 753–774, ovdje str. 761, doi: <https://doi.org/10.21464/fi36409>.

13
Usp. C. Ballestrem, »Carl Schmitt i nacional-socijalizam – problem teorije ili karaktera«, str. 48–49.

14
Joseph W. Bendersky, »Carl Schmitt u Nürnbergu«, prev. Andrea Posavec, *Politička misao* 26 (1989) 1, str. 114–118, ovdje str. 115.

15
Više: Carl Schmitt, *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Duncker & Humblot, Berlin 1923.

16
Za instruktivnu analizu Wagnerove mračne epizode usp. Goran Gretić, *Antinomije moderne*, Durieux, Zagreb 2022., str. 157–187.

17
Usp. Reinhard Mehring, »Carl Schmitt und der Antisemitismus. Ein unbekannter Text«, *Forum historiae iuris* (31. 3. 2006.). Dostupno na: <https://forhistiur.net/2006-03-mehring/?l=de> (pristupljeno 20. 11. 2022.).

18
Usp. Carl Schmitt, *Staat, Bewegung, Volk. Die Dreigliederung der politischen Einheit*, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg 1934., str. 31–32.

19
Usp. Hannah Arendt, *Izvori totalitarizma*, str. 302; Goran Sunajko, »Pogovor: Eichmann – pogled u lice totalitarizma«, u: Hannah Arendt, *Eichmann u Jeruzalemu*, prev. Mirjana Paić-Jurinić, Jesenski i Turk, Zagreb 2020., str. 273–291.

20
Usp. Carl Schmitt, *Römischer Katholizismus und politische Form*, Klett-Cotta Verlag, Stuttgart 1984.

položaj kralja (suveren) politički ekvivalent položaju boga u teologijskim raspravama (kako je to zaključivao Peterson), radi se o presudnim aspektima za razumijevanje Schmittove političke teologije jer će se u njima sagledati razlika uma (razuma) i volje koja će konzekventno dovesti do razlike zakona (norme) i odluke (decizije), a koja izlazi iz metafizičkih postulata koje je i sâm Schmitt neprestano naglašavao. U tom smislu Schmitt piše da sâm ekstreman, izniman slučaj (njem. *Ausnahmefall*) nije pravno pitanje, nego da ovisi o »filozofskim, posebice povijesno-filozofijskim ili metafizičkim uvjerenjima«.²¹ Nikakav zakon (normativnost) neće moći parirati suverenovoj voljnoj odluci, njezinoj kontingentnosti jer voljna odluka tek uspostavlja poredak, omogućuje ga u njegovu pravnome smislu. Upravo je kontingentnost presudna za odlučivanje jer – kako povodom Schmittova decizionizma naznačuje Greven – s više kontingencije raste i mogućnost odluke.²² Ovdje ćemo iznijeti samo one metafizičke pretpostavke pojma volje presudne za razumijevanje Schmittova djela, a valja naglasiti i zaključak Michaela Hoelzla i Grahama Warda – da je u prvoj *Političkoj teologiji* »teologija' razumljena u pojmovima povijesti ideja i time je bila zamjenjiva s metafizikom«.²³

Pojam volje ulazi u filozofiju s kršćanskom metafizikom (u najvećoj mjeri u Augustinovim spisima),²⁴ koja se od grčke kozmologije, među ostalim, razlikuje po pojmu volje. Dok je grčkome svijetu imanentno zakonomjerno kretanje određeno sudbinom (stgrč. μοῖρα), kršćanskom metafizikom dominira volja (lat. *voluntas*). Naime, dok Platonov »demijurg« ili Aristotelovo »prvo nepokrenuto pokretalo« djeluju iz nužnosti te u samome kozmosu kojem je vrijeme imanentno i kružno, kršćanski Bog stvara svijet i s njim vrijeme, i to »ni iz čega« (lat. *ex nihilo*), a to stvaranje proizlazi iz njegove slobodne volje, tj. iz slobodnog odlučivanja volje (lat. *liberum voluntatis arbitrium*).²⁵ Prema kršćanskoj metafizici oslonjenoj na biblijsku tradiciju svijet je Božje djelo, a to znači da Bog nije zatekao nešto što je samo doveo u red, poput antičkih bogova koji su se s vlastitim kozmosom usavršavali, nego je svijet stvorio kao stvorenje koje nije on sâm i od kojega se time bitno razlikuje. Bog tako ostaje izvan svijeta, ali i u njemu po učinku, kako će to biti vidljivo u argumentima Tome Akvinskoga jer »ovaj poredak stvari ne proizlazi iz Boga tako nužno da ne bi mogao biti drukčiji«.²⁶ U Schmitta će to izgledati onako kako naznačuje Giorgio Agamben, koji demonstrira da je Schmittova pozicija suverena »izvan poretka, ali ipak unutar njega« (engl. *being-outside, and yet belonging*), temeljna pretpostavka donošenja odluke i time razumijevanja decizionizma.²⁷ Schmittovim riječima, suveren

»... odlučuje kako o tome je li nastupio ekstremni slučaj nužde, tako i o tome što se treba dogoditi da se on ukloni. On stoji izvan normalno važećeg pravnog poretka, a ipak mu i pripada, jer je on mjerodavan za odluku može li se ustav suspendirati u cjelini.«²⁸

Poredak tako pada u normativno ništa jer je suveren izuzet iz poretka i tek ga uspostavlja »ni iz čega« (njem. *aus dem Nichts*), a »Schmitt tu presudnu odluku *ex nihilo*, koju može donijeti samo čovjek tj. suveren, smješta u samo srce jurisprudencije i društveno-političkog poretka«.²⁹ S pojmom se volje stvara srednjovjekovni subjektivizam i pojam osobe, a iz istog postulata volje Toma Akvinski pokazuje da Božja volja – jer je kontingentna – omogućuje Bogu da još uvijek može stvoriti i drukčiji svijet. Za razliku od grčke teologijske tradicije, Bog ne djeluje po nužnosti³⁰ jer je njegova volja kontingentna, tj. slobodna, što su kasnije pokazali i Duns Škot i William Ockham.³¹ Toma Akvinski će zato ustvrditi da »valja jednostavno reći da je Bog, namjesto ovog što je

stvorio, mogao nešto drugo stvoriti«. ³² Henning Ottmann iz tog će razloga u studiji o Schmittovu decizionizmu ustvrditi:

»Voluntas suverena upućuje na srednjovjekovno podrijetlo svakoga decizionizma: na nominalizam i njegov nauk o Božjoj svemoći i kontingenciji svijeta. Prema Dunsu Scotusu i Ockhamu, Bog je mogao stvoriti i posve drugačiji svijet nego što je ovaj. Bog može sa svojim stvorenjem postupati kako hoće.« ³³

Nasuprot grčkoj tradiciji koja je svoj izraz imala u samom smislu zakona, u Aristotelovoj postavci »bolje da vladaju zakoni nego ljudi« kao jamstva suzdržavanja (stgrč. ἐπιτομή) od subjektivnog i osobnog, kršćanska je metafizika pretpostavljala volju razumu jer – kako zaključuje Ernst Cassirer pojašnjavajući Descartesovu četvrtu meditaciju o pojmu volje – »volja tjera um na odluku«. ³⁴ Budući da je aktivan princip, volja je osobni, istodobno subjektivni i subjektivirajući princip kojim se uspostavlja nečija slobodna, a to konzekventno znači suverena odluka. Pojam će volje svoj vrhunac doživjeti u 19. stoljeću, kada će u Arthura Schopenhauera ona biti metafizički postavljena kao »stvar po sebi« koja je upućena na samu sebe (volja za volju), a u Friedricha Nietzschea, sasvim suprotno, postat će »volja za moć« – princip egzistentnog vitalizma, kojim će biti zaokupljeni i Schmitt i Heidegger, ali i ideolozi nacionalsocijalizma koji će vlastitim razumijevanjem i prilagođavanjem

21

Carl Schmitt, *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Duncker & Humblot, München – Leipzig 1934., str. 13.

22

Više: Michael Thomas Greven, *Kontingenz und Dezision. Beiträge zur Analyse der politischen Gesellschaft*, Leske-Budrich Verlag, Wiesbaden 2000.

23

Michael Hoelzl, Graham Ward, »Editors Introduction«, u: Carl Schmitt, *Political Theology. The Myth of the Closure of any Political Theology*, Polity Press, Cambridge 2008., str. 1–34, ovdje str. 8.

24

Augustin piše: »... imamo slobodno odlučivanje volje i ne grijehimo osim po njemu.« – Prema: Aurelije Augustin, »O slobodnoj volji«, u: Stjepan Kušar, *Srednjovjekovna filozofija*, Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 121–218, ovdje str. 129.

25

»Početna samorazumljiva rastavljenost Boga i svijeta, vladalaca i onih kojima se vlada omogućila je glatku političku primjenu teološke dogme o božanskom stvaranju u svijetu ni iz čega (creatio ex nihilo).« – Prema: Davor Rodin, »Aktualnost političke teologije«, *Politička misao* 26 (1989) 1, str. 6–21, ovdje str. 10.

26

Toma Akvinski, »Suma teologije«, prev. Tomo Vereš, u: Tomo Vereš, Anto Gavrić (ur.), *Toma Akvinski – Izabrano djelo*, Globus, Zagreb 2005., str. 272–727, ovdje str. 367.

27

Giorgio Agamben, *State of Exception*, prev. Kevin Attell, The University of Chicago Press, Chicago 2005., str. 35.

28

C. Schmitt, *Politische Theologie*, str. 13.

29

Mirko Vlk, *Politička teologija 20. stoljeća. Carl Schmitt i Johann Baptist Metz* (doktorski rad), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra fundamentalne teologije, Zagreb 2020., str. 24.

30

Bog ne djeluje po prirodnoj nužnosti, već je »uzrok sveg stvorenog njegova volja«. – Prema: Toma Akvinski, »Suma teologije«, str. 367.

31

Kontingencija Božje volje za Tomu se očituje u stavu da je Bog »nejednoznačni djelatnik«, a to znači da »on pokreće onako kako odluči njegova volja«. – Prema: ibid., str. 363.

32

Ibid., str. 367.

33

Henning Ottmann, »Decizionistički modeli politike«, prev. Tomislav Martinović, *Politička misao* 47 (2010) 1, str. 121–141, ovdje str. 132.

34

Ernst Cassirer, *Descartes*, prev. Kiril Miladinov, Demetra, Zagreb 1997., str. 23.

za nečasne svrhe, svoje pozicije derivirati iz Nietzscheovih postulata. Valja ovdje, u egzistencijalističkomu kontekstu, dodati da je »termin ‘odlučka’ preuzet od Kierkegaarda, te kasnije zadobiva posebno značajnu ulogu u tada nastupajućem egzistencijalističkom zaokretu, kod Heideggera, Jaspersa, zatim kod Schmitta i Jüngera te u teologiji K. Bartha, F. Gogartena i Bultmanna«. ³⁵ Koliko je atmosfera toga vremena bila prožeta pojmom odlučnosti navodi Ottmann nalazeći da je neki slušatelj nakon jednog Heideggerova predavanja u atmosferi sveopćeg vapaja za odlučnošću izjavio:

»Odlučan sam, samo još ne znam za što.«³⁶

Upravo je naznačena razlika između uma (kasnije razuma) i volje odlučna za razumijevanje Schmittova povratka osobnome momentu u političkome (Hobbesu, prije svega), naspram apstraktne i pozitivistički postavljene pravne norme, pozicije kakvu je u to doba zastupala čista teorija prava i njezin najvažniji predstavnik Hans Kelsen. Volja (pravni decizionizam) uspostaviti će u Schmitta političko (njem. *das Politische*) nasuprot politici (njem. *die Politik*), skupu pravila sankcioniranih državom, iz čega će izaći kontroverzni decizionizam. Iz ovoga će se, konačno, konzekventno izvesti pozicija po kojoj političko (odlučka) prethodi pravnome (normi), kao što i Božja volja prethodi stvorenju. Po Schmittovoj intenciji, bit će riječ o tome da se, nakon svijeta zapaloga u tehnicizam, birokratizam i normativizam fiksiranih u pojmu države i ustava u okviru kojih se ne može odlučivati, ponovno oživljava ono političko u kojem se zrcali decizionizam kao svjedočanstvo osobnoga (ljudskoga) – voljnoga momenta. Davor Rodin će znakovito ustvrditi:

»Schmittovo je pitanje sada u tome kako u društvu beziznimno ravnopravnih građana rehabilitirati političku teologiju kao teoriju transcendentnog suvereniteta i tako, kako on misli, spasiti državu od pada na razinu nepolitičke birokratske mašine čiji je jedini zadatak da proizvodi pravo.«³⁷

Riječ je o povratku političkoga (njem. *das Politische*) nasuprot pravnome, odluke nasuprot normi, suverenosti nasuprot državi.

3. Iznimka kao pretpostavka iznimnoga stanja

Schmittova se teorija suverenosti, koja se pravno vezivala uz pojam vlasti, pretvara u teoriju suverenosti vezanu uz pojam moći. ³⁸ Vidljivo je to u činjenici da se suverenosti ne izvodi iz postupka legalnosti, koji završava u pojmu vlasti kao što je to slučaj u diktaturi (suveren neće odlučivati »u« izvanrednom stanju jer bi tada bio samo diktator kojem su ovlasti određene), nego iz postupka legitimnosti koji završava u pojmu moći (suveren će odlučivati »o« izvanrednom stanju). Za nj je suveren onaj koji ima moć odluke o tome je li uopće nastupilo nešto iznimno s kojim se uspostavlja sâm suveren i njegova suverenost. Schmitt je, dakle, teoretičar suverenosti moći, a ne vlasti, s važnom napomenom da moć nije eufemizam za silu, nego za okvir političkoga u kojem suverenost izrasta iz volje bilo kojeg segmenta društva koji se može dovesti do stanja u kojem suveren donosi odluku o odlučujućem slučaju (njem. *Ausnahmefall*) i određenju situacije u kojoj je političko dospjelo pred odluku o prijatelju i neprijatelju. Njemački je pravni teoretičar zato već u prvom poglavlju *Političke teologije* pisao da postoji niz povijesnih prikaza pojma suvereniteta koji se zadovoljavaju time da suverenost prikažu udžbenički, kroz pogrešnu i naivnu sintagmu o najvišoj vlasti (njem. *höchsten Macht*) jer

»... nitko si nije dao truda da kod znamenitih autora pojma suverenosti točnije istraži beskrajno ponavljanu, sasvim praznu frazu o najvišoj vlasti.«³⁹

Kada bi, mogli bismo ovdje slikovito reći, suverenost bila »najviša vlast«, tada bi ona bila ograničena sputavajućim superlativom »najviša« koji sugerira komparativnost, odnosno to da je suverena vlast samo dio usporedivoga rangiranja vlasti državno-pravnog poretka u kojem je ona samo najviša. Takvo što, smatrao je Schmitt, označava nerazumijevanje pojma suverenosti, a u konzekvenci znači da suverena ni nema jer on ne može biti uvjetovan poretkom koji ga tek pretpostavlja. Naime, suveren se kreće u graničnoj situaciji (kako je, po Schmittovu mišljenju, pokazao još Jean Bodin), situaciji koja zrcali samu moć. Kada bi suveren bio dio vlasti, pa čak i najviša vlast, bio bi ograničen samim pravom, odnosno pravnom normom unutar koje ne bi bio u mogućnosti donijeti odluku o izvanrednom stanju, jer bi stanje o kojem je riječ tada bilo redovno (neiznimno) i potpadalo bi pod ustavno-pravni poredak vlasti, a ne suverenosti.

Da je tomu tako, Schmitt će argumentirati kroz učenje o nadležnosti (njem. *Kompetenz-Kompetenz*), postavljajući pravno pitanje o tome tko je nadležan donijeti odluku o iznimnome stanju, odnosno tko će suditi, a tko interpretirati (lat. *Quis judicabit? Quis interpretabitur?*), jer ako je netko određen ustavom za odluku o iznimnome stanju ili stanju nužde, njegova odluka nije suverena, nego samo redovna pravna odluka. U duhu će političke teologije, stoga, navesti primjer da odluka pape nije suverena sve dok njegova funkcija pretpostavlja instituciju Katoličke crkve (papa je nepogrješiv samo kao poglavar Crkve koja se pretpostavlja). Za Tertulijana tako, primjerice, navodi Schmitt:

»... može vrijediti tvrdnja: 'mi smo na nešto obvezni ne zato što je ono dobro, nego zato što to Bog zapovijeda', no zbog kršćanskog pojma Boga koji je već pretpostavljen to ne predstavlja čisti decizionizam jer sve dok čovjek vjeruje u Boga, osobna odluka tog Boga uvijek je već 'u poretku' i nije čista decizija. Jednako tako dogma o nepogrješivosti pape sadrži snažne decizionističke elemente, no njegova nepogrješiva odluka ne utemeljuje poredak i instituciju Crkve, nego ih pretpostavlja, što znači da je papa nepogrješiv samo kao poglavar Crkve.«⁴⁰

Jednako tako diktator nije suveren jer su njegove diktatorske ovlasti izvedene iz postojećega pravnog propisa, po kojemu mu je povjerena neograničena vlast na određeno razdoblje, no suverenost ne pripada njemu.⁴¹ Odluka (deci-

35

G. Gretić, *Antinomije moderne*, str. 79.

36

H. Ottmann, »Decizionistički modeli politike«, str. 132.

37

D. Rodin, »Aktualnost političke teologije«, str. 10. Po Paićevu mišljenju, radit će se, naprotiv, o deteologiziranju politike: »Božansko i suverenost u suvremenoj se politici svode na pitanje legitimne moći i slobode djelovanja unutar pravnoga okvira mreže društvenih odnosa.« – Prema: Žarko Paić, »Suverenost kao *nomos* politike: Rousseau i Schmitt«, *Filozofska istraživanja* 34 (2014) 1–2, str. 79–95, ovdje str. 85.

38

Schmitt je bio student Maxa Webera koji je definirao »vlast kao institucionaliziranu moć«

i koji je kao temeljnu odrednicu države postulirao birokraciju. Schmitt će se protiviti objema postavkama.

39

C. Schmitt, *Politische Theologie*, str. 13.

40

Goran Sunajko, *Metafizika i suverenost*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2015., str. 443.

41

On razdvaja komisijarnu i suverenu diktaturu, pri čemu prva ide za obranom postojećeg ustava, a druga za stvaranjem uvjeta novome. Više: Carl Schmitt, *Die Diktatur: Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf*, Duncker & Humblot, Berlin 1921.

zija) za Schmitta je najvažniji izraz suverenosti, njezina sama bit, a ona izlazi iz specifičnog oblika pravnog mišljenja – decizionizma. Tako prva rečenica *Političke teologije* glasi »Suveren je onaj koji odlučuje o iznimnom stanju.«,⁴² a oslonjena je na tezu da su »svi pregnantni pojmovi moderne teorije države sekularizirani teološki pojmovi.«⁴³ Njima je Schmitt, s jedne strane, pronašao poklonike, a s druge, izazvao prijepore i kontroverze koje važe i do danas.

Da je riječ, dakle, o juridičkoj diskusiji, a ne tek o pukom uvođenju neograničene moći suverena, njemački filozof prava potvrđuje u spisu *Tri vrste pravnoznanstvenog mišljenja*. Važno je razumjeti da on ipak ne zauzima poziciju neograničene moći suverena, premda bi se to zbog usporedbe s pojmom boga moglo učiniti, nego vodi pravnoteorijsku raspravu s tradicijom čiste teorije prava, osobito izraženu u Kelsenovim kapitalnim djelima *Opća teorija države* (*Allgemeine Staatslehre*, 1925.) i *Čista teorija prava* (*Reine Rechtslehre*, 1934.) u kojima nastoji »očistiti« pravo od subjektivističkih natruha. Schmitt, međutim, smatra da je i decizionizam legitiman oblik mišljenja utemeljen kao pravni postulat, a ne puki izraz političke moći. Suverena nastoji definirati decizionizmom, a ne pozitivizmom i normativizmom koji su, po njegovu sudu, državu pretvorili u aparat nespreman za odlučivanje. Kelsen je, prepoznavši Schmittovu namjeru teologiziranja prava, reagirao povodom objavljivanja *Čuvara ustava* time da »ovakva metafizika« nije samo besmislica nego je i opasna jer suveren, budući da ustav može biti zaštićen samo ustavnim sudom, ne može biti jedna osoba.⁴⁴

Kelsenova čista teorija prava označila je purifikaciju prava od političkoga i utemeljenje pravne znanosti kao stroge znanosti odvojene od političkoga procesa, jer riječ je, kako pojašnjava austrijski pravnik, o pravnoj znanosti (jurisprudencija), a ne o pravnoj politici: ona je očišćenje od svega što nije čisto pravno. Norma tako, upozorava Kelsen, jest bitak (nešto što jest) ili trebanje (nešto što treba biti) postupkom autorizacije.⁴⁵ Taj problem prvi je uočio Schmitt, pokazujući da suverenost i suverena odluka ne može počivati ni na kakvom zakonu (normi) jer on ne može spriječiti političko djelovanje. Za nj su teoretičari normativizma preuzeli samo mehanicističko shvaćanje države kao tijela, a odbacili presudnu poziciju suverena kao duše koja pokreće tijelo. Pravni pozitivizam proizveo je to da je *legislator humanus* (ljudski zakonodavac) postao *machina legislatoria* (zakonodavna mašinerija).⁴⁶ Pozitivizam se, pak, temelji na sveobuhvatnosti, proračunljivosti i pouzdanosti, što je dovelo do toga da norma funkcionira poput »reda vožnje«, aparata za koji je umjesto pravnoznanstvenog obrazovanja svrsishodnije provesti »obučavanje dobrih skretničara.«⁴⁷ Po Schmittu, stoga, treba oživjeti političko nasuprot pravnome, odnosno osobni nasuprot impersonalnom, juridičkom momentu.

4. Smisao *Političke teologije* (1922.)

U uvodnoj napomeni drugomu izdanju iz 1934. godine, Schmitt pokazuje problematiku političke teologije, napominjući da smo u međuvremenu spoznali da je političko totalno, odnosno da je i odluka o tome je li nešto nepolitičko uvijek politička odluka, a to vrijedi i za pitanje »je li neka određena teologija politička ili nepolitička.«⁴⁸ Razvoj ideje države, napominje Schmitt – od predstavnštva između 15. i 19. stoljeća, monarhije 17. stoljeća koja se misli u analogiji prema Bogu barokne filozofije, »neutralna« vlast 19. stoljeća *qui regne et ne gouverne pas* (koja vlada, a ne upravlja) te puka upravna država *qui administre et ne gouverne pas* (koja upravlja, a ne vlada) – pokazuje

postupak slabljenja mogućnosti odlučivanja. Postupak sekularizacije označavao je ujedno postupak normiranja i pozitiviranja koji su doveli do nemogućnosti odlučivanja, ali i izbjegavanja same odluke. Definicija suverenosti⁴⁹ po kojoj je suveren onaj koji odlučuje o iznimnom stanju odgovara pojmu suverenosti kao graničnom pojmu, a to ne znači da je pojam konfuzan, nego da je »pojam krajnje sfere«.⁵⁰ Odnosno, definicija se ne može nadovezati na normalan, nego samo na granični slučaj jer akt suverena jest nešto iznimno. Da se ne radi samo o uvriježenom shvaćanju iznimnoga (izvanrednoga) stanja koji se odnosi na ustavnu problematiku ponašanja države u opсадnome stanju vidljivo je i iz njegove napomene »da ovdje pod iznimnim stanjem valja razumjeti opći pojam učenja o državi, a ne neku odredbu donesenu u nuždi ili bilo kakvu vrstu opсадnog stanja«.⁵¹ Činjenica da je iznimno stanje u eminentnom smislu pogodno za pravnu definiciju suvereniteta ima sistemski, pravno-logički razlog, pa Schmitt naznačuje da »odluka o iznimci odluka je, naime, u eminentnom smislu«.⁵²

Naime, Schmitt pojašnjava da opća norma kakvu predstavlja normalno važeća pravna odredba ne može pojmiti iznimku pa tako ni da je nastupio izniman slučaj. Izniman slučaj, neopisan u važećem pravnom poretku,

»... može se opisati u najboljem slučaju kao slučaj krajnje nužde, ugroze egzistencije države ili nečeg sličnog, ali ne u smislu pukog činjeničnog stanja.«⁵³

Odlučno je za Schmitta to da će upravo taj slučaj (iznimka) učiniti aktualnim pitanje subjekta suverenosti. Budući da u uvriježenoj ustavnopravnoj tradiciji, pokazuje, pitanje nadležnosti (njem. *Kompetenz*) uopće ne postoji jer najviša norma samo kazuje tko u slučaju nužde može djelovati, ali ne i odlučivati – u njegovu decizionističkom modelu kompetencija jest neograničena, odnosno neodrediva. Položaj suverena za Schmitta je jasan,

42

»Souverän ist wer über den Ausnahmestand entscheidet.« – C. Schmitt, *Politische Theologie*, str. 11.

43

»Alle prägnanten Begriffe der modernen Staatslehre sind säkularisierte theologische Begriffe.« – Prema: *ibid.*, str. 49.

44

Više: Hans Kelsen, »Wer soll Hüter der Verfassung sein?«, *Die Justiz* 6 (1930) 1, str. 576–628.

45

Usp. Hans Kelsen, *Pure Theory of Law*, prev. Max Knight, The Lawbook Exchange, Ltd., Union (NJ) 2002., str.1–4.

46

Usp. Carl Schmitt, *The Leviathan in the state theory of Thomas Hobbes. Meaning and failure of a political symbol*, prev. George Schwab – Erna Hilfstein, Greenwood Press, Westport 1996., str. 65.

47

Usp. Karl Šmit [Carl Schmitt], *Tri vrste pravnonaučnog mišljenja*, prev. Danilo Basta, Dossije, Beograd 2003., str. 27.

48

C. Schmitt, *Politička teologija / Politička teologija II.*, str. 151.

49

Riječju *suverenost* koristimo se kada se radi o svojstvu, a riječju *suverenitet* kada se radi o određenom pravnom konceptu. Primjerice, svojstvo čovjeka da bude suveren (slobodan) u vlastitu odlučivanju, a svojstvo države da na svojem teritoriju obnaša najvišu vlast. Suverenost je općenitiji pojam kao opće svojstvo, dok je suverenitet vezan uglavnom za teoriju prava i države.

50

Ibid.

51

Ibid.

52

Ibid.

53

Ibid.

»... on odlučuje kako o tome je li nastupio ekstremni slučaj nužde, kao i o tome što se treba dogoditi da se on ukloni.«⁵⁴

Njemački pravnik ovo piše da bi naznačio da su sve tendencije modernog pravno-državnog razvoja išle u smjeru uklanjanja suverena pa usmjerava argumentaciji tvorca modernog pojma suverenosti Jeana Bodina koji ga razmatra upravo kao granični pojam, odnosno suverenost se očituje u pojmu iznimke, odnosno iznimnoga stanja koje očituje takvu graničnu situaciju. Bodinovo učenje o istinskim značajkama suvereniteta postavlja definiciju da je suverenitet apsolutna i trajna vlast države. U njegovu nauku o suverenosti Schmitt vidi moć (fr. *puissance*)⁵⁵ koja leži izvan obveze podlijevanja suverena vlastitim propisima pa reafirmira stav da je u Bodinovu konceptu suverenosti suveren obvezan vlastitim obećanjima staležima po prirodnome pravu, ali u slučaju nužde (njem. *Notfall*) po istom tom pravu obveza prestaje, odnosno on nije obvezan ako je potrebno hitno djelovati (fr. *si la nécessité est urgente*). Bodinova je zasluga u teoriji suverenosti bila ta da je »deciziju unio u pojam suvereniteta«,⁵⁶ odnosno da je teorija suvereniteta stvorila pretpostavke situacijskome pravu jer suveren u Bodinovu slučaju jest obvezan svojim obećanjima, ali samo »sukladno zahtjevima slučajeva, vremena i osoba [fr. *selon l'exigence des cas, des temps et des personnes*]«. ⁵⁷ Pravni poredak tako, pojašnjava Schmitt, poput svakoga drugog poretka, »počiva na odluci, a ne na normi«. ⁵⁸ Pitanje je uvijek subjekta suvereniteta, pogotovo onda kada zakonski nije određena nadležnost, odnosno kada se postavljalo pitanje tko treba biti nadležan kada nije bila predviđena nečija nadležnost. Upravo je pitanje tko može svojatati pretpostavku neograničene moći dovela do središnjeg pitanja o izuzeću (iznimci), do temeljnog pitanja suverenosti – *ekstremno nužnog slučaja* (lat. *extremus necessitatis casus*) – kojim Schmitt izravno svjedoči o fundiranosti svojega koncepta u teologijskim postulatima:

»Bio suveren Bog, to jest onaj koji u zemaljskoj stvarnosti bez prigovora djeluje kao njegov zamjenik, ili car, ili zemaljski gospodar, ili, pak, narod, to jest oni koji se bez prigovora smiju poistovjetiti s narodom, pitanje je uvijek usmjereno na subjekt suvereniteta, to jest na primjenu pojma na konkretno činjenično stanje.«⁵⁹

Članak 48. weimarskog ustava predviđao je izvanredno stanje koje proglašava predsjednik, ali pod nadzorom parlamenta koji u svakom trenutku može zahtijevati njegovo ukidanje. Za Schmitta je riječ o rastakanju suvereniteta koji nije ni u pitanju pod takvim ustavnim pretpostavkama jer

»... ta regulacija odgovara pravno-državnom razvoju i praksi koji razdvajanjem nadležnosti i međusobnim nadzorom nastoje što je moguće više odgoditi pitanje suvereniteta.«⁶⁰

Ovdje Nijemac iznosi bit svojeg nauka o suverenosti koji nadilazi puku problematiku uvriježenoga razumijevanja, ustavno određenog izvanrednoga stanja. Svaka izvanredna ovlast, argumentira Schmitt, svaka policijska izvanredna mjera (njem. *Notstandsmaßnahme*) ili odredba iz nužde (njem. *Notverordnung*) ne znači već i iznimno stanje (njem. *Ausnahmestand*). Odlučan je Schmittov stav da izvanredno stanje nije puko trenutno stanje kao stanje nužde ili izvanredno stanje (kako se u kasnijoj literaturi to često pogrešno izjednačavalo), nego je riječ o pravnome načelu decizionizma u kojem suveren može uvijek, a ne tek povremeno (kako se postuliralo u ustavima), moći odlučivati. Ako je takvo stanje nastupilo, napominje, jasno je da će država i dalje postojati sve dok se pravo povlači, ali »kako je iznimno stanje još uvijek različito od anarhije ili kaosa, u pravnom smislu i dalje postoji red, premda ne i pravni poredak«. ⁶¹ Postojanje države pokazuje nadmoć nad

važnjem pravne norme, no »odluka se oslobađa svake normativne vezanosti i postaje u istinskom smislu apsolutna«. ⁶²

Pravna znanost, napominje Schmitt, nije zainteresirana za pojam suverenosti jer za »nju je spoznatljivo samo ono što je normalno, a sve ostalo je ‘remećenje’«. ⁶³ Smisao suverenosti, dakle, nije u neograničenoj moći koja bi značila neobuzdanu silu prenesenu na društvene odnose. Naprotiv, suverenost i dalje postoji kao pravni poredak, samo je utemeljen na apsolutu odluke koja nije tek povremena mogućnost jer

»... ne postoji norma koja bi se mogla primijeniti na kaos. Red mora biti uspostavljen, kako bi pravni poredak imao smisla. Mora se stvoriti normalna situacija, a suveren je onaj koji definitivno odlučuje vlada li to normalno stanje zaista.« ⁶⁴

Decizionizam za Schmitta nije sociologizacija pravnih načela, već jednako legitiman pravni oblik i zato nastoji naglasiti da »iznimka nije ono što se može podvesti; ona izmiče općem uobličanju, ali u isti mah u apsolutnoj čistoći otkriva jedan specifično pravni element – deciziju«. ⁶⁵ Suprotno kolegi Kelsen-u, odlučno uvodi razliku u odnosu na uvriježeno normativno razumijevanje prava i zapisuje:

»... svo pravo je ‘situacijsko pravo’ [njem. *Situationsrecht*]. Suveren stvara i jamči situaciju kao cjelinu u njezinu totalitetu. On ima monopol na tu posljednju odluku [...].« ⁶⁶

U tome leži bit državnog suvereniteta. Ovdje se ne radi o prinudi ili vlasti, nego o monopolu na odluku, »pri čemu se riječ odluka koristi u općenitom smislu, koji treba i dalje razvijati«. ⁶⁷ Odlučno je to da izniman slučaj najzravnije otkriva bit državne vlasti jer »u njemu se odluka odvaja od pravne norme«. ⁶⁸ Pod utjecajem pravnog pozitivizma, institucionalizma i normativizma, pokazuje Schmitt, dogodilo se negiranje suvereniteta, negiranjem nečega iznimnog koje pravno pravilo (norma) ne trpi. Schmitt zato napominje da se filozofija konkretnog života ne bi smjela povlačiti pred iznimkom (njem. *Ausnahme*) i ekstremnim slučajem, već se mora u najvišoj mjeri za njih zanimati. Njoj iznimka može biti važnija od pravila i to ne zbog romantičarske

54
Ibid., str. 14.

55
Schmitt, čini se, u Bodinovoju definiciji suverenosti prepoznaje moć (fr. *puissance*) suverena, a ne vlast. Iako se u francuskome jeziku riječ moć određuje i kao *puissance* i kao *pouvoir*, u Bodina se, s obzirom na to da je suverenost vezana uz državu (uz pojam države), a ne suverena, kako će kasnije htjeti Schmitt, ipak radi o političkoj vlasti. Usp. G. Sunajko, *Metafizika i suverenost*, str. 201.

56
Ibid., str. 15.

57
Ibid., str. 16.

58
Ibid., str. 17.

59
Ibid.

60
Ibid., str. 18.

61
Ibid., str. 19.

62
Ibid.

63
Ibid.

64
Ibid., str. 20.

65
Ibid., str. 19.

66
Ibid., str. 20.

67
Ibid.

68
Ibid.

ironije prema paradoksalnom, nego sa svom ozbiljnošću uvida koji seže dublje od generalizacija onoga što se prosječno ponavlja:

»Iznimka je zanimljivija od normalnog slučaja. Normalno ne dokazuje ništa, iznimka dokazuje sve; ona ne dokazuje samo pravilo, pravilo kao takvo živi isključivo od iznimke. U iznimci snaga stvarnoga života probija koru jedne mehanike, okoštale u ponavljanju.«⁶⁹

5. Smisao druge *Političke teologije* (1970.)

Od Schmittove prve (1922.) do druge (1970.) *Političke teologije* proteže se gotovo pola stoljeća sadržajno i vrijednosno ispunjenih događaja. Kraj II. svjetskog rata, slom i podjela Njemačke, suđenje nacističkim dužnosnicima i pitanje kolektivne krivnje (Jaspers), stvaranje novog ustava Savezne Republike Njemačke koji je još više skliznuo u apstraktni normativizam (razvijanje koncepta ustavnog patriotizma Dolfa Sternbergera) protiv kojeg je Schmitt djelovao, dekolonijalizacija, uspostava hladnoratovske bipolarnosti svijeta te porast ekonomske moći kapitalizma i prevladavanje neoliberalne paradigme. No, na filozofskome i teološko-političkome planu nakon sloma nacizma politička teologija pobuđuje sve veći interes, kako na desnici, tako i na ljevici. Kao sintagma, ali i filozofijsko-politička paradigma, sve više zaokuplja pažnju ne samo filozofa (Arendt, Habermas, Marquard, Agamben, Negri, Mouffe, Žižek i dr.) i politologa (Strauss, Maier i dr.), nego i teologa, podjednako katoličkih i protestantskih (Metz, Peterson, Barion, Sölle, Moltmann, Gutiérrez i dr.).⁷⁰ Schmitt nastoji ispitati vlastito stajalište iz 1922. godine, odnosno vrijedi li i dalje, nakon gotovo 50 burnih godina, njegov osnovni koncept. Nastoji argumentirati da *Politička teologija* iz 1922. godine teče u ukupnom smjeru koji započinje s *jus reformandi* 16. stoljeća, u Hegela pronalazi jedan od svojih vrhunaca, a danas se posvuda može prepoznati – »od političke teologije prema političkoj kristologiji«. ⁷¹ Osobito je nakon II. svjetskog rata teologijska misao nastojala odbaciti stajališta Schmittove političke teologije i to ne samo zbog utega kojim ju je opteretio nacionalsocijalizam nego i zbog toga što se pojam boga ateistički zlorabi u pogrešne, političke svrhe stvaranja autoritarnog režima koji počiva na odluci suverena koji nije ograničen pravom. Odgovor na takva teologijska nastojanja dao je u navedenom djelu čiji podnaslov *Legenda o dokrajčenju (likvidaciji) svake političke teologije* dovoljno govori.

Već u napomenama Schmitt podređuje drugu *Političku teologiju* prvoj, samo što je ovdje riječ o teologijskoj raspravi koja je, kako naglašava, postala od 1935. godine političkom legendom koju ne treba ometati jer ju se uništiti i onako ne može. *Legenda* govori o likvidaciji svake političke teologije koju je započeo teolog Erik Peterson u knjizi *Monoteizam kao politički problem. Prilog povijesti političke teologije Rimskog Imperija* (1935.). Osnovni prigovor Schmittovoj poziciji sadržan je u stavu kako kršćanska politička teologija nije moguća zato što se ono daje kao pluralistička stvarnost osvjedočena Trojstvom u kojem su pluralno sadržane tri osobe, pa politička teologija ne može značiti jedinstvo vlasti u rukama jednoga suverena. Politička je teologija za Petersona bila moguća samo u okvirima izvedenima iz rimskoga razdoblja, kada je jedan Bog kao najviša vlast na nebu bio prebačen u zemaljsko polje cara kao najviše vlasti (lat. *suprema potestas*). Varijante takva postavljanja izražene su u poganskoj, židovskoj i dijelom kršćanskoj tradiciji, a sve su služile istoj svrsi – legitimaciji monarha božanskim pravom (lat. *ius divinum*). Schmitt se, dakako, suprotstavlja takvim nastojanjima. Ukazuje na to da je

»... za ateiste, anarhiste i pozitivističke scijentiste svaka politička teologija – kao i svaka politička metafizika – znanstveno odavna dokrajčena, jer su teologija i metafizika za njih odavna dokrajčene kao znanosti.«⁷²

Međutim, likvidacija svake političke teologije kojom se Schmitt bavi ne želi imati posla s takvim ateističkim, anarhističkim i pozitivističkim likvidacijama. Upozorava na to da je autor tog nijekanja Erik Peterson – koji nije ni pozitivist kao Comte, ni anarhist kao Proudhon ili Bakunjin, a ni scijentist moderna stila – pogriješio jer pretpostavlja da je ona teološka likvidacija. Odgovara da bi svako dokrajčenje političke teologije na teološki način uvijek bilo političko dokrajčenje. Odnosno, svaki čin teološkog dokinuća političke teologije bio bi uvijek politički, a ne teološki, što je teza kojoj je Schmitt ostao vjeran od prve *Političke teologije*. Referirajući se na Petersonovu knjigu koja je tumačila da je politička teologija moguća samo prema formuli »jedan Bog – jedan kralj«, ograđuje se i od tadašnjih pokušaja svođenja njegova koncepta u nacionalsocijalističke svrhe. Stoga piše da je takva teza

»... sama od sebe dospjela u područje opasne aktualnosti, to više što je svoga *monarha* zgodimice nazivala i *vođom*. Doživljena je kao aktualna kritika i prosvjed, kao dobro kamuflirana, inteligentno zamagljena aluzija na kult vođe, jednostranački sustav i totalitarizam.«⁷³

Na sličan način polemizira s Hansom Maierom, Ernstom Feilom i Ernstom Topitschem koji su, svaki na svoj način, pristajali uz određene Petersonove postavke. Temeljna je Petersonova zabluda, ističe nadalje Schmitt, što je on njegov spis iz 1922. godine nastojao pokazati u navedenoj formuli »jedan Bog – jedan kralj«, sugerirajući da njegova politička teologija vodi monarhijskome elementu, no Peterson je upao u zamku razumijevanja tog odnosa afirmacijom primjera latinske izreke *rex regnat sed non gubernat* (kralj vlada, ali ne upravlja). Time je nastojao interpretirati specifično poganski ili židovsko-helenistički pojavni oblik monoteističko-političke teologije, »koja kao teologija zapravo više nije teologija, nego čista metafizika ili samo sinkretistička filozofija religije«. ⁷⁴ Sama formula, smatrao je Schmitt, izvorno nije mišljena političko-teološki, već je postala stranačko-političkim sloganom liberalne buržoazije deteologiziranog 19. stoljeća. Njemački teolog, kako Schmitt napominje, nije shvatio da je politička teologija načelo neovisno o obliku vlasti i tipu države, pa navodi primjer Hobbesova stava u *Levijatanu* o tome da suveren može biti pojedinačni čovjek, ali i skupina ili za akciju sposobna većina ljudi. Drugim riječima,

69
Ibid., str. 22.

70
Za brojne aspekte političke teologije usp. W. T. Cavanaugh, P. Scott (ur.), *The Blackwell Companion to Political Theology*.

71
Ibid., str. 75. Pod tadašnjom političkom kristologijom Schmitt misli u prvom redu na teologiju nade i teologiju križa Jürgena Moltmanna, na koju je utjecao princip nada Ernsta Blocha, te na teologiju oslobođenja Gustava Gutiérreza, Leonarda Boffa i drugih koji su orijentirani na katolički socijalizam,

odnosno na primjenu apstraktnoga teologijskog nauka u konkretne društvene i životne odnose političkih sustava Latinske Amerike.

72
C. Schmitt, *Politička teologija / Politička teologija II.*, str. 77.

73
Ibid., str. 80.

74
Ibid., str. 110.

»... ako se više ne kaže: jedan Bog – jedan kralj, nego: jedan Bog – jedan narod, i ako se politička strana političke teologije više ne orijentira prema monarhu, nego prema narodu, on postaje demokratski. Plauzibilna koincidencija monoteizma i monarhizma zakazuje i više ne vrijedi.«⁷⁵

Filozofu prava je savršeno jasno da se teologijski moment u političkome pojavljuje neovisno o političkom obliku, odnosno o tomu radi li se o monarhiji, republici ili demokraciji jer nema supstancijalne razlike između odluke (decizije) suverena monarha ili suverena naroda kao kolektivnog tijela, što donosi sasvim drukčiji smisao u razumijevanju demokratske suverenosti jer u konačnici, osnovna je Schmittova teza, nije važan politički oblik, već tko ima monopol na posljednju odluku.

Da njegov koncept političke teologije, odgovara Schmitt nakon gotovo 50 godina prijepora, nije olako shvaćana zamjena boga suverenom, već naprotiv dio pravnoga sistema u kojemu suveren uvijek mora biti u mogućnosti donijeti odluku, ogleda se u svim recima druge *Političke teologije*. Smisao odgovora kritikama mogućnosti političke teologije, odnosno legende o njezinu dokrajčenju, njemački filozof prava nije ponudio samo na ovome mjestu nego i u nekim drugim djelima, prije svega, u *Pojmu političkoga i Razgovoru o moći i pristupu moćnicima* iz 1954. godine. Odnos teologijskoga i političkoga uvijek je politički odnos i koliko god jedno područje prigovaralo drugome, sukob se time samo dodatno zaoštrava i postaje još intenzivniji politički sukob, odnosno ostane li teolog pri svojoj teološkoj odluci, teološki je odlučio o političkom pitanju i uzeo si pravo na političku kompetenciju. Razlog takvome scenariju ponovno je političko-teološki, a to je pitanje o nadležnosti jer se pojavljuje suverenost kao granično pitanje izraženo u trajnom *Quis iudicabit?*, što nas ponovno vraća na središnje pitanje prve *Političke teologije* – pitanje decizionizma, odnosno tko ima mogućnost odluke o iznimnom stanju.

Schmittovi se politički nazori, valja zaključiti, izraženi u objema političkim teologijama – povratku političkoga afirmacijom voljne odluke umjesto vladavine impersonalne norme, kritike prevelikog pluralizma koji je nesposoban za političko odlučivanje te formulacijom suverenosti kao granične situacije koja ne izrasta na tlu pravnoga normativizma, nego na političkom decizionizmu – htjeli ili ne htjeli, neprestano reafirmiraju i predstavljaju novi izazov i opasnost.

Goran Sunajko

The Problem of the State of Exception

One Hundred Years of Schmitt's Political Theology

Abstract

The paper begins with analysing Schmitt's essential work Political Theology, 100 years after its publication. In it, the German legal philosopher formulated the concept of political theology, which indicates the relationship between the state of exception and decisionism as a form of legal-political thinking. The contribution of the paper is reflected in its emphasis on the importance of a twofold understanding of the concept of the state of exception: in the first place, as a notion of the exception that funds the philosophy of law and legal theory, and in the second as the state of exception that marks the constitutional category of the state of emergency. Schmitt

will insist that the question of the state of exception is not a question of a mere state of necessity or emergency but a broader philosophical-legal concept based on the metaphysical origin of voluntary decision. The sovereign is not the one who decides “in” but “on” the state of exception, which means that, according to the decisionist model, he is just establishing it. Schmitt’s controversial book rarely left anyone indifferent, so it was supported by both right-wing and left-wing political theorists and philosophers, and it must be reconsidered today as a warning about the danger of the concept of the state of exception (state of emergency), which is increasingly becoming a political issue.

Keywords

philosophy of law, decisionism, the will, metaphysics, political theology, state of exception, state of emergency